

Στις κωμωδίες του ο Αριστοφάνης θέτει σαν άμεσο στόχο την ολική αποκατάσταση του «φθαρμένου» ιστορικού χρόνου, έμμεσα δε στοχεύει στην παλινόρθωση των φθαρμένων θεσμών. Ασφαλώς αυτό είναι συνηρητισμός, αλλά όχι με την έννοια ακριβώς που δίνουμε σήμερα στον όρο. Αν η αντικατάσταση της αρχαϊκής «κυκλικής» αντίληψης του χρόνου με την ευθύγραμμη ιστορική σύλληψή του, φτάνει στην Αθήνα με τη διδασκαλία των Ιώνων φιλοσόφων, αυτό το γεγονός μας δίνει ένα κλειδί για να κατανοήσουμε το μίσος που τρέφει απέναντι στην «νέα» σκέψη γενικά, μέσα στην οποία τοποθετεί τόσο τους σοφιστές όσο και τη διδασκαλία του αντιπάλου του Σωκράτη, για τον απλό ίσως λόγο ότι και οι μὲν και ο δε, χρησιμοποιούν τη διαλεκτική. Οι σοφιστές σαν αυτοσκοπό, ο Σωκράτης σαν μέθοδο. Αποτελεί γεγονός ότι σ' όλες τις σωζόμενες κωμωδίες του Αριστοφάνη ανατρέχει στην πριν από τον πελοποννησιακό πόλεμο «παλιά καλή εποχή», μυθοποιώντας τον «χαμένο» χρόνο, με τρόπο που αγγίζει τα όρια της ουτοπίας. Είναι δε ακριβώς η νέα, ευθύγραμμη, ιστορική αντίληψη του χρόνου, σ' αντικατάσταση της μυθικής, κυκλικής, που βρίσκεται τον Αριστοφάνη πολέμιό της. Ούτε άλλωστε κρύβει ποτέ την απέχθεια που τρέφει για την ιστορία. Στις «Νεφέλες» φαίνεται κυρίως η αντίθεση του προς το «ιστορικό» πνεύμα, με την επίθεση που εξαπολύει ενάντια στους φορείς του, τους σοφιστές, στους οποίους, άδικα όπως θα δούμε, συγκαταλέγει και τον Σωκράτη. Αναζητώντας το «χαμένο» χρόνο, ο Αριστοφάνης αναζητά ταυτόχρονα το χαμένο παράδεισο των αρχαίων, επιδιώκοντας να αποκαταστήσει τη δια-

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Με αφορμή την παράσταση των «Νεφελών» από το Αμφι-Θέατρο

ΤΟΥ ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΠΟΛΕΝΑΚΗ

σπασμένη πρωταρχική εικόνα του ανθρώπινου προσώπου, μέσα σε μια προθεσμική, αυτάρκη, υγιή, κατά την άποψή του, αγροτική κοινωνία κλειστής οικονομίας, όπως ήταν η Αθηναϊκή της εποχής των Μηδικών πολέμων.

Αν η κυκλική, περιοδική αντίληψη της ροής του χρόνου επιχείει ακόμη στους προσωκρατικούς φιλοσόφους, είναι με τον Θουκυδίδη και το ιστορικό του σύγγραμμα που αναδύεται καθαρά στην επιφάνεια η μορφή του «ιστορικού» ανθρώπου, φορέα της ιστορικής ή ευθύγραμμης αντίληψης του χρόνου. Για τον Θουκυδίδη, η ιστορία δεν είναι μια επανάληψη της αρχετύπης δημιουργίας και καταστροφής του κόσμου που επανέρχεται διαδοχικά. Για τον Θουκυδίδη, η ιστορία επαναλαμβάνεται απλώς και μόνο επειδή η ανθρώπινη φύση παραμένει αναλλοίωτη. (Δια το αμετάβλητον, Ιστ. III 82, 2). Κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι πλέον η επιθυμία της εξουσίας, με άλλα λόγια η «πλεονεξία» του ισχυρού ανδρός, όπως διδασκαν οι οι σοφιστές. Όχι λανθασμένα ίσως, ο Αριστοφάνης εντοπίζει εδώ το κύριο πλήγμα κατά της παραδοσιακής, περιοδικής αντίληψης του χρόνου. Με τη διδασκαλία των σοφιστών χωρίζεται πια η φιλοσοφία από τη θρησκεία και την εσχατολογία. Η αντίθεση που κήρυξαν οι σοφιστές ανάμεσα στη «φύση» και το «νόμο», σημαίνει μια αντίθε-

ση αμετάβλητη στον κόσμο και στην ιστορία, με άλλα λόγια μια καινούργια αντίληψη του χρόνου. Κι ο Αριστοφάνης χτυπά την καινούργια αντίληψη, επειδή κατ' αυτόν, παραμορφώνει το ανθρώπινο πρόσωπο, εισάγοντας νέα ήθη, καταργώντας την παλιά ηρωική αντίληψη του βίου. Τα πρόσωπα των αριστοφανικών κωμωδιών, πράγματι δεν ανήκουν τον «συμβατικό» χρόνο. Είναι πρόσωπα - ζηλητές της «παλιάς καλής εποχής», πριν από τον πελοποννησιακό πόλεμο, πριν από τη «συμφορά» της σοφιστικής. Στον συμβατικό χρόνο ανήκουν μόνο πολιτικοί, μάντιες και πολεμοκάπηλοι, που «εκμεταλλεύονται» τον «ζωντανό» χρόνο, για λογαριασμό τους, για να «γράψουν ιστορία», ιδιοτελείς, εγωκεντρικοί και φαύλοι. Γι' αυτό τους μισεί ο Αριστοφάνης. Στους «Ορνίθες» π.χ. δεν διστάζει να γελοιοποιήσει τον ασπρόνομο Μέτωνα που άλλαζε το αθηναϊκό ημερολόγιο, μπερδεύοντας έτσι τις ημερομηνίες των γιορτών, καταλύοντας δηλαδή τον «αερό» χρόνο.

Στις Νεφέλες όμως, που σαν κύριο στόχο της πολεμικής τους έχουν τον Σωκράτη και τη «νεωτερικιστική» διδασκαλία του, ο Αριστοφάνης, πρέπει να πούμε ευθέως, κάνει λάθος.

Μίλησα πιο πάνω για την αντίθεση που κήρυξαν οι σοφιστές ανάμεσα στη «φύση» και το

«νόμο», στον κόσμο και την ιστορία. Η αντίθεση αυτή που κληρονομήθηκε αμέσως από τον «Δυτικό» πολιτισμό πρέπει ως τις μέρες μας, είτε με το «κλειστό» νομικό σύστημα της ανθρωπότητας που δημιουργήσαν πρώτοι οι Ρωμαίοι, ή ακόμη με την εγγεληνή συλλογιστική που, αποτάσσοντας τη ζωή στην ιστορική νομοτέλεια, την παραδίδει δέσμια στους εκάστοτε κυρίαρχους ή φορείς ενός «πρακτικού» λόγου, πάσης φύσεως ολοκληρωτισμούς. Όμως ο Σωκράτης, στην περίπτωση μας, είναι ακριβώς το άλλο. Ο Σωκράτης βρίσκεται στην αντίθετη όχθη της στενής, σοφιστικής ερμηνείας του «νόμου» σύμφωνα με το τι συμφέρει κάθε φορά στον ερμηνευτή. Ο Σωκράτης βρίσκεται από την πλευρά του Δικαίου λόγου, όπως περίτρανα αποδεικνύει η στάση του στη δίκη των Αθηναίων στρατηγών μετά τη ναυμαχία των Αργινουσών, όταν αγωνίστηκε να αποτρέψει τη παράνομη καταδίκη τους σε θάνατο. Τ' αποδεικνύει ακόμα η στάση που τήρησε στην ίδια τη δίκη του, αρνούμενος να χρησιμοποιήσει νομικά τεχνάσματα για να σωθεί, αρνούμενος τέλος να δραπετεύσει μετά την καταδίκη του. Θα χρειαστεί όμως ένα δεύτερο σημείωμα για την ολοκλήρωση των πιο πάνω σκέψεων, και για την αποτίμηση της παράστασης των «Νεφελών»